

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA KRIMINALINGVISTIK BIRLIKLARDA UMUMIYLIK VA
XUSUSIYLIK

Abdujalilova Ruxshona Abdug‘afforzoda

Toshkent davlat tibbiyot universiteti Termiz filiali mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: ruxshonaabdujalilova9418@gmail.com Tel: +998 919769094DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21917672>

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillaridagi kriminalingvistik birliklarning umumiy va o‘ziga xos xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Kriminalingvistik birliklarning tilshunoslik, huquqshunoslik hamda sud-ekspertiza amaliyotidagi ahamiyati yoritilib, ularning semantik, pragmatik va diskursiv jihatlarini tadqiq etiladi. Shuningdek, ingliz va o‘zbek tillarida uchraydigan kriminal leksika, huquqiy terminlar hamda jinoiy matnlarning lingvistik xususiyatlari tahlil qilinib, ularning o‘xshash va farqli tomonlari aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: kriminalingvistika, ingliz tili, o‘zbek tili, qiyosiy tilshunoslik, huquqiy diskurs, jinoiy matn, lingvistik ekspertiza, semantik tahlil.

Аннотация. В статье проводится сопоставительный анализ криминолингвистических единиц английского и узбекского языков, выявляются их общие и специфические особенности. Рассматривается значение криминолингвистических единиц в лингвистике, юриспруденции и судебно-лингвистической экспертизе. Особое внимание уделяется семантическим, прагматическим и дискурсивным характеристикам криминальной лексики, юридической терминологии и текстов уголовно-правовой направленности, а также определяются сходства и различия между исследуемыми языками.

Ключевые слова: криминолингвистика, английский язык, узбекский язык, сопоставительное языкознание, юридический дискурс, криминальный текст, лингвистическая экспертиза, семантический анализ.

Abstract. This article presents a comparative analysis of criminal linguistic units in the English and Uzbek languages, identifying their common and distinctive features. It examines the role of criminal linguistic units in linguistics, law, and forensic linguistic expertise. The study focuses on the semantic, pragmatic, and discursive characteristics of criminal vocabulary, legal terminology, and crime-related texts, highlighting both similarities and differences between the two languages.

Keywords: criminal linguistics, English language, Uzbek language, comparative linguistics, legal discourse, crime-related text, forensic linguistics, semantic analysis.

Globalashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi va xalqaro huquqiy hamkorlikning kengayishi natijasida til va huquq o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganish zarurati ortib bormoqda. Xususan, kriminologik tilshunoslikning rivojlanishi jinoyatchilikning yangi shakllari, onlayn va ijtimoiy tarmoqlarda sodir etilgan jinoyatlar, elektron yozishmalar, tahdidlar, tuhmatlar, haqoratlar, firibgarlik va ekstremistik matnlarni lingvistik tahlil qilish zarurati bilan bog‘liq. Fanning ushbu sohasi tilshunoslik, huquq, kriminologiya va sud tibbiyoti kesishmasida paydo bo‘ldi va jinoyatlar bilan bog‘liq nutq birliklarini ilmiy o‘rganishga qaratilgan. Kriminalingvistika hozirda jinoyatchilikka oid matnlarni, og‘zaki va yozma nutq namunalarini lingvistik mezonlar asosida baholashda, muallifni aniqlashda, nutqning kommunikativ maqsadini aniqlashda va huquqiy nizolarni hal qilishda muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Xususan, ingliz tilida ushbu sohadagi tadqiqotlar sud nutqi, jinoyat lug‘ati, tahdid va haqoratlarni ifodalovchi lingvistik birliklar, anonim matnlarni aniqlash va raqamli ommaviy axborot vositalarida nutqni tahlil qilish kabi masalalarga qaratilgan. O‘zbek tilshunosligida kriminalingvistika mustaqil ilmiy soha sifatida endigina shakllana boshlamoqda va dolzarb vazifalardan biri uning nazariy asoslarini rivojlantirish, terminologiyasini takomillashtirish va qiyosiy tadqiqotlarni kengaytirishdir[1].

Ingliz va o‘zbek tillari turli til oilalariga mansub bo‘lishiga qaramay, jinoyat huquqida qo‘llaniladigan ko‘plab lingvistik birliklar kommunikativ funktsiya, semantik mazmun va pragmatik xususiyatlar jihatidan umumiy xususiyatlarga ega. Shu bilan birga, har bir tilning milliy va madaniy xususiyatlari, huquqiy tizimi, tarixiy rivojlanishi va ijtimoiy-madaniy omillari kriminalingvistik birliklarning shakllanishi va qo‘llanilishida o‘ziga xos farqlarni yaratadi. Bu farqlarni qiyosiy o‘rganish nafaqat nazariy tilshunoslik, balki tarjimashunoslik, sud-tibbiyot fanlari, huquqiy kommunikatsiya va xalqaro hamkorlik uchun ham katta ilmiy ahamiyatga ega. Kriminalingvistik birliklarga jinoyatlarni

bildiruvchi leksik birliklar, huquqiy atamalar, tahdid va haqoratlarni o‘z ichiga olgan nutq vositalari, firibgarlik va aldash bilan bog‘liq kommunikativ strategiyalar, sud jarayonlarida qo‘llaniladigan diskurs elementlari, shuningdek, jinoyat submadaniyati bilan bog‘liq jargon so‘zlar kiradi. Ularning semantik, strukturaviy va funksional xususiyatlarining qiyosiy tahlili bizga jinoyatga oid ma‘lumotlarning turli tillarda qanday ifodalanishini aniqlash imkonini beradi[2].

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi ingliz va o‘zbek tillaridagi kriminalingvistik birliklarning umumiy va o‘ziga xos jihatlari tizimli qiyosiy tahlil qilish, ularning lingvistik tabiati va funksional imkoniyatlarini aniqlash hamda sud-lingvistik ekspertizasida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan ilmiy xulosalarni ishlab chiqish zaruratidan kelib chiqadi. Tadqiqot natijalari sud-lingvistika nazariyasini boyitishga, huquqiy matnlarni lingvistik tahlil qilish metodologiyasini takomillashtirishga hamda ingliz va o‘zbek tillari o‘rtasidagi qiyosiy tadqiqotlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Ingliz tilida jinoyat turlarini ifodalovchi terminlar tizimida giperonimik va giponimik munosabatlar keng kuzatiladi. Bir umumiy termin tarkibiga bir necha muayyan jinoyat nomlarining birlashishi terminologik tizimning muhim xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Masalan, AQSh huquq tizimida qo‘llaniladigan “index crime” termini qotillik, og‘irlashtiruvchi holatlarda tan jarohati yetkazish, uy-joyga qonuniy asossiz kirish, o‘t qo‘yish, avtotransport vositasini o‘g‘irlash hamda jinsiy tajovuz kabi jinoyatlarni birlashtiruvchi umumlashtiruvchi termin sifatida qo‘llaniladi. Demak, mazkur termin ushbu jinoyat nomlariga nisbatan giperonim, ular esa uning giponimlari sanaladi[3].

O‘zbek huquqiy terminologiyasida esa jinoyatlarni bunday umumlashtiruvchi terminlar nisbatan kam uchraydi. Milliy qonunchilikda asosiy e‘tibor jinoyatning huquqiy tavsifiga, ijtimoiy xavfli darajasiga hamda jinoiy javobgarlikka qaratilgan. Shu sababli ingliz tilidagi “index crime” terminining to‘liq muqobili o‘zbek tilida mavjud emas. Unga yaqin mazmunda *jinoyatchilik darajasi*, *jinoyat holati*, *jinoyatchilik ko‘rsatkichi* kabi terminlar qo‘llaniladi. Biroq ular alohida jinoyat turlarini emas, balki jinoyatchilikning umumiy statistik holatini ifodalaydi[4].

O‘zbek tilidagi jinoyatga oid terminlarning lingvistik tahlili ularning aksariyati rasmiy-huquqiy uslubga xosligi, bir ma‘nolilikka intilishi hamda emotsional-ekspressivlikdan xoli ekanligini ko‘rsatadi. Masalan, *qotillik*, *talonchilik*, *bosqinchilik*, *firibgarlik*, *tamagirlik*, *poraxo‘rlilik*, *tuhmat*, *haqorat*, *odam savdosi*, *terrorizm*, *ekstremizm* kabi terminlar muayyan jinoyat turini aniq ifodalab, ularning semantik chegarasi qonunchilikda belgilab qo‘yilgan. Shu jihatdan mazkur birliklarning ko‘p ma‘nolilikka yo‘l qo‘ymasligi ularning muhim lingvistik belgisi hisoblanadi.

Bundan tashqari, o‘zbek tilida jinoyatga oid terminlarning morfologik tuzilishi ham o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Ularning bir qismi sodd terminlar (*qotillik*, *firibgarlik*, *tamagirlik*), boshqa qismi esa qo‘shma yoki birikma terminlar (*xizmat vakolatini suiiste‘mol qilish*, *lavozim vakolatini oshirib yuborish*, *qasddan odam o‘ldirish*, *mol-mulkni talon-toroj qilish*) shaklida uchraydi. Bu esa huquqiy terminlarning struktur jihatdan ham tasniflanishini namoyon etadi[5].

Ingliz huquqiy terminologiyasida qo‘llaniladigan “grave crime” termini ham bir nechta og‘ir jinoyat turlarini umumlashtiruvchi tushuncha hisoblanadi. O‘zbek qonunchiligida unga mazmunan yaqin *og‘ir jinoyat* hamda *o‘ta og‘ir jinoyat* terminlari mavjud bo‘lsa-da, ularning qamrovi ingliz huquq tizimidagi tasnif bilan to‘liq mos kelmaydi. Bu holat ikki xalq jinoyat qonunchiligi tizimidagi tasnif mezonlari turlicha ekanligi bilan izohlanadi[3].

Umuman olganda, ingliz va o‘zbek tillaridagi jinoyatga oid terminlar o‘rtasidagi o‘xshashliklar ularning huquqiy mazmunini aniq ifodalashga qaratilganligi, farqli jihatlari esa milliy huquq tizimi, termin yasash usullari hamda semantik qamrovining turlichaligi bilan belgilanadi. Shu bilan birga, ba‘zi terminlarning bir tilda mavjud bo‘lib, ikkinchi tilda ularning to‘liq muqobili uchramasligi leksik lakunalarning mavjudligini ko‘rsatadi. Mazkur jihatlar kriminalingvistik birliklarni qiyosiy tadqiq etishda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Crystal D. English as a Global Language. Cambridge University Press, 2003. – 352 p.
2. Isanova F. O‘zbek tilida xalqaro huquq sohasiga oid terminlar va ularning yasalishi. Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari., 5(2), 2022. – B. 46–52.
3. Ko‘chimov Sh. Huquqiy normalarni o‘zbek tilida ifodalashning ilmiy- nazariy muammolari: Filol. fan. d-ri. ... diss. avtoref. – Toshkent, 2004. – 50 b.
4. Mo‘yidinov Q. O‘zbek tili sud nutqi leksikasi. Fil.f.f.d.diss. – Toshkent, 2019. – 136 b.
5. Saidov A., Ko‘chimov Sh. Qonunchilik texnikasi asoslari. – Toshkent: Adolat Publ., 2001. – 279 b.